

تهیه شده در:
معاونت اقتصادی
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران
مردادماه ۱۳۹۶

بررسی مسائل روز اقتصاد ایران

همکاران این شماره:

گزارش شماره ۱
ناظر: شیما حاجی نوروزی
همکار: نرگس مرادی

گزارش شماره ۲
ناظر: منیره امیرخانلو
همکاران: شبنم فروحی و آیدا ابونبی

گزارش شماره ۱:

بررسی تجربه آزادسازی در ترکیه با تاکید بر عملکرد مناطق آزاد

خلاصه مدیریتی

دهه ۸۰ میلادی، آغاز عصر جدیدی در اقتصاد جهانی بود که در آن، مقررات زدایی و آزادسازی به عنوان مهم ترین و ضروری ترین اصلاحات اقتصادی، در سیاست گذاری و برنامه ریزی های بسیاری از کشورها قرار گرفت. در این دهه، ترکیه یکی از پرشتاب ترین اقتصادهای جهان به لحاظ تحولات آزادسازی و کاهش مقررات به شمار می رود (Onis, 1992).

بعد از قطعنامه ۲۴ ژانویه سال ۱۹۸۰، سیستم تجاری در ترکیه آزاد شد و این کشور اقدام به اجرای سیاست های تجاری صادرات محور نمود. به عنوان بخشی از ابزارهای سیاستی مربوط به آزادسازی، قانون مناطق آزاد با اهداف زیر در سال ۱۹۸۵، تصویب شد:

- افزایش سرمایه گذاری و تولید صادرات محور؛
- سرعت بخشیدن به ورود تکنولوژی و سرمایه گذاری مستقیم خارجی به ترکیه؛

• هدایت فعالیت‌های اقتصادی به سمت صادرات؛

• توسعه‌ی تجارت بین‌المللی و بهبود عملکرد ترکیه در سطح تجارت جهانی (Turkish Ministry of Economy, 2017).

گزارش حاضر با هدف ارزیابی عملکرد این مناطق در خصوص میزان تحقق اهداف فوق تهیه شده است. در بخش اول، تاریخچه‌ای از تحولات اقتصادی ترکیه از سال ۱۹۲۳ تا ۲۰۰۹ ارائه شده است. نتایج حاکی از این است که این کشور، روندهای متغیری را در زمینه رشد اقتصادی و عملکرد مالی تجربه نموده است و همواره با افت و خیزهای مکرر در خصوص ثبات اقتصادی، کسری ترازپرداخت‌ها و نرخ تورم ناپایدار و بالا مواجه شده است (Central Bank of Turkey, 2009).

در سال ۱۹۸۰، ترکیه برای دستیابی به نرخ‌های بالای رشد، نرخ تورم باثبات و پائین، نرخ بهره کم، کاهش بیکاری و تجربه ثبات در بازارهای مالی و پولی خود، با حمایت بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول، اقدام به اجرای برنامه تعدیل ساختاری نمود اما به دلیل وجود تعادلی شکننده در اقتصاد خود و نبود بسترهای لازم، دچار عدم ثبات و تجربه پی‌درپی بحران شد و نتوانست با موفقیت از این مرحله عبور کند. به طوری که از سال‌های اجرای سیاست‌های تعدیل ساختاری در ترکیه، به عنوان سال‌های از دست رفته (دهه ۹۰) یاد می‌شود. همچنین، اقتصاد ترکیه در سال ۲۰۰۱ دچار یک بحران اساسی شد. اما بعد با اجرای سیاست تثبیت اقتصادی، عملکرد اقتصادی آن، چنان بهبود یافت که در سال ۲۰۰۹، اتحادیه اروپا اقتصاد این کشور را دارای عملکرد مناسب معرفی نمود. اقتصادی که دارای ثبات مالی است و سیستم بانکی آن در برابر بحران‌های جهانی، کاملاً تاب‌آور و انعطلاف‌پذیر شده است (همان).

بخش دوم گزارش به معرفی مناطق آزاد ترکیه، مدل‌های تاسیس آنها و نیز بررسی عملکرد این مناطق اختصاص داده شده است. ارزیابی عملکرد مناطق آزاد ترکیه حاکی از این است که در سال ۲۰۱۱، در حالی که تقریباً ۳۰ هزار شرکت با سرمایه‌گذاری خارجی در کشور ترکیه آغاز به فعالیت نمودند، از این تعداد، تنها در حدود ۵۰۰ شرکت در مناطق آزاد فعال شدند، در واقع، سهم مشارکت شرکت‌های خارجی در مناطق آزاد در حدود ۲ درصد بوده است. همچنین، سهم بنگاه‌های خارجی از بنگاه‌های تولیدی فعال در مناطق آزاد ترکیه در سال ۲۰۱۴، فقط ۲۷ درصد بوده است. بنابراین بنگاه‌های خارجی بیش از آنکه به سمت بخش‌های تولیدی (۳۷ درصد) هدایت شوند وارد خرید و فروش (۴۶ درصد) و یا سایر فعالیت‌ها (۱۸ درصد) شدند (Turkish Ministry of Economy, 2017).

آمارهای وزارت اقتصاد ترکیه، نشان می‌دهد در طول دوره ۲۰۱۷-۱۹۹۶، همواره میزان صادرات از مناطق آزاد ترکیه، بیش از واردات به این مناطق بوده است. اما حجم صادرات در بیشتر سال‌ها، همواره به صورت

صعودی یا نزولی در نوسان بوده و این مناطق نتوانسته‌اند به یک منبع قابل اطمینان برای افزایش جریان ارز خارجی تبدیل شوند. همچنین تا قبل از سال ۲۰۱۰ نیز، بازارهای داخلی ترکیه، به مقصد اصلی صادرات مناطق آزاد تبدیل شده بودند (۶۲ درصد). بعد از اواسط سال ۲۰۱۰، میزان صادرات از مناطق آزاد به کشورهای ثالث (۵۹ درصد) بر میزان صادرات از این مناطق به بازارهای داخلی ترکیه (۴۱ درصد)، پیشی گرفت. می‌توان گفت از سال ۲۰۱۱ به بعد مناطق آزاد ترکیه در مسیر مناسبی برای دستیابی به هدف توسعه صادرات خود قرار گرفتند. همچنین، لازم به اشاره است که روند ایجاد اشتغال در مناطق آزاد ترکیه همواره صعودی بوده است (Turkish Ministry of Economy, 2017).

روند واردات به مناطق آزاد ترکیه طی دوره زمانی ۲۰۱۵-۱۹۹۶ نیز به صورت افزایشی و کاهشی تغییر نموده است و در ۲ سال اخیر به شدت کاهش یافته است. همچنین، همواره واردات از کشورهای ثالث به خاک مناطق آزاد ترکیه حجم بیشتری نسبت به واردات از بازارهای داخلی ترکیه به این مناطق داشته است. به طوری که مبادا ۷۲ درصد از کالاهای وارد شده به مناطق آزاد ترکیه، کشورهای ثالث گزارش شده است.

در نهایت، در بخش سوم نتیجه‌گیری حاصل از ارزیابی عملکرد مناطق آزاد ترکیه ارائه شده است. بدین ترتیب که مشخص شد این مناطق برای تحقق اهدافی همچون جذب سرمایه‌گذاری خارجی و نیز افزایش سرمایه‌گذاری و تولید صادرات محور نیازمند تلاش‌های بیشتری هستند.

دهه ۸۰ میلادی، آغاز عصر جدیدی در اقتصاد جهانی بود که در آن، مقررات‌زدایی و آزادسازی به‌عنوان مهم‌ترین و ضروری‌ترین اصلاحات اقتصادی، در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های بسیاری از کشورها قرار گرفت. ترکیه یکی از پرشتاب‌ترین اقتصادهای جهان به لحاظ تحولات آزادسازی و کاهش مقررات به‌شمار می‌آید. آزادسازی اقتصادی ترکیه و گذار به الگوی بازار آزاد در یک بُعد اقتصادی صرف ممکن نبود، بلکه تحولات مشابه در عرصه‌های سیاسی، فرهنگی و سیاست خارجی نیز ضرورت داشت تا مقاومت گروه‌هایی که از نظام مداخله‌گر دولتی و یارانه‌ای سود می‌بردند، تضعیف شود و مقررات‌زدایی و آزادسازی اقتصادی در بستری مناسب با موفقیت اجرا گردد (Onis, 1992).

با معرفی سیاست‌های اقتصادی جدید در اوایل دهه ۱۹۸۰، ترکیه سه هدف برای خود تعریف کرد: آزادسازی بیشتر، امنیت بیشتر، به‌ویژه برای سرمایه‌گذاران خارجی و بوروکراسی کمتر. از همین روی، قانون مناطق آزاد در سال ۱۹۸۵ با هدف افزایش سرمایه‌گذاری صادرات‌گرا و تولید در ترکیه، تسریع ورود سرمایه و تکنولوژی خارجی، افزایش بهره‌برداری از تامین مالی خارجی و فرصت‌های تجارت تصویب شد. از آن به بعد، مناطق آزاد تاسیس شدند و فعالیت‌های تجاری آغاز گشت.

گزارش حاضر، بُرشی از تجربه اجرای برنامه آزادسازی در کشور ترکیه را در قالب بررسی تجربه مناطق آزاد در این کشور، ارائه می‌دهد. در بخش اول، تاریخچه‌ای از دوران قبل و بعد از اجرای سیاست‌های تعدیل ساختاری و آزادسازی اقتصادی و نتایج آن در ترکیه ارائه خواهد. سپس در بخش دوم، به معرفی مناطق آزاد ترکیه، مدل‌های تاسیس آنها و نیز بررسی عملکرد این مناطق پرداخته خواهد شد. در نهایت در بخش سوم جمع‌بندی ارائه می‌گردد.

۲- تاریخچه‌ای از روند تحولات اقتصادی در ترکیه

استقلال جمهوری ترکیه در سال ۱۹۲۳ اعلام شد. از آن پس، این کشور روندهای متغیری را در زمینه رشد اقتصادی و عملکرد مالی تجربه نموده است. شرایط اولیه پس از فروپاشی امپراطوری عثمانی برای شروع فعالیت‌های اقتصادی ایده‌آل نبود تا جمهوری جوان بتواند بدون اصلاحات و بازسازی ساختاری، نرخ‌های بالای رشد را تجربه کند (Central Bank of Turkey, 2009).

میراث امپراطوری عثمانی، برای جمهوری جوان ترکیه، تحمیل یک بدهی بزرگ بود. این امپراطوری در ۵۰ سال پایانی خود همواره در جنگ به‌سرمی‌برد. بدین سبب، مرزهای زیادی را از دست داد و ویرانی‌های عظیمی را در حوزه زیرساخت‌ها و منابع انسانی به بار آورد. در چنین شرایطی، عامل سرمایه بسیار کمیاب

بود. از این روی، در دهه اول بعد از استقلال، اولویت به اصلاحات نهادی در راستای تحقق الگوی رشد پایدار تحت تورم پایین و ثبات مالی داده شد. برای این منظور، جمهوری جوان رویکرد خود را بر پایه مدیریت دقیق ریسک بحران‌های مالی و بانکی و مدیریت مواجهه با فروپاشی بالقوه انباشت سرمایه کمیاب، تعریف کرد (Central Bank of Turkey, 2009).

در خلال سال‌های ۱۹۴۵-۱۹۲۳، صنعت و تولید در ترکیه، کلمات رویایی به‌شمار می‌رفتند و بخش کشاورزی در اقتصاد ملی این کشور، دارای سهم مسلط بود. از آنجا که میزان تولیدات کشاورزی، بسیار به شرایط آب و هوایی وابسته بود، نوسانات شدیدی در نرخ رشد تولید ناخالص ملی (GNP) ترکیه، مشاهده می‌شد، به طوری که در برخی از سال‌ها، این نرخ کاهش بیش از ۱۰ درصدی و یا افزایش بیش از ۱۵ درصدی را تجربه می‌کرد (همان).

هنگامی که ناآرامی‌های سیاسی در اروپا منجر به جنگ جهانی دوم شد، با وجود اینکه ترکیه وارد جنگ نشد اما هزینه‌های دفاعی دولت به سرعت افزایش یافت و این هزینه‌ها تاثیر منفی بر تلاش‌های توسعه‌محور اقتصادی گذاشت، در نتیجه متوسط نرخ رشد کاهش یافت؛ به طوری که در آن سال‌ها، رشد تولید ناخالص ملی (GNP) به جز در سال ۱۹۴۲، منفی بود (همان).

پایان دهه‌ها جنگ و نزاع در جهان، فرصت‌های تازه‌ای برای پارادایمی جدید در راستای رشد پایدار و ثبات مالی فراهم کرد. به طوری که، به محض پایان یافتن اثرات مخرب جنگ جهانی دوم در اواسط دهه ۱۹۴۰، به علت نبود انباشت سرمایه و عدم وجود ظرفیت‌های تولید ثروت، دولت ترکیه به سمت مدل توسعه از نوع مالکیت عمومی - خصوصی حرکت کرد و مالکان و سرمایه‌گذاران خصوصی را برای تزریق سرمایه مستقیم در تولید و یا توزیع کالاهای مصرفی اساسی تشویق نمود. در این دوره، دخالت‌های عظیم دولت در فعالیت‌های اقتصادی روند کاهشی به خود گرفت و بخش خصوصی انگیزه بیشتری برای سرمایه‌گذاری پیدا کرد. کشور ترکیه سطوح بالایی از رشد و بهره‌وری کل عوامل تولید را در دهه ۱۹۵۰ تجربه نمود. متوسط نرخ رشد در طول این دوره به لطف عملکرد فوق‌العاده در سال ۱۹۴۶، به بیش از ۸,۳۵ درصد رسید. هیچ فشار جدی‌ای بر ثبات مالی وجود نداشت، غیر از مشکل تعادل در تراز پرداخت‌ها که منجر به کاهش ارزش پول ترکیه می‌شد. روش کار در دهه ۶۰ میلادی تغییر کرد (همان).

اگر نیمه اول دهه ۱۹۵۰، به نام اولین دوره طلایی ترکیه از لحاظ رشد اقتصادی خوانده می‌شد، دومین دوره طلایی در دهه ۱۹۶۰ اتفاق افتاد. الگوی توسعه طی این دوره، به نفع رشد بر پایه جایگزینی واردات تغییر داده شد. یک برنامه ۵ ساله توسط نخبگان، در سازمان برنامه دولت تهیه شد و به تأیید تصمیم‌سازان منتخب رسید. نتیجه نهایی اجرای برنامه فوق، یک دوره طولانی رشد پایدار در حدود ۵ درصد همراه با تورم

پائین بود. همچنین هیچ عدم تعادلی در تراز پرداختها وجود نداشت. تقریباً یک عملکرد اقتصادی جادویی رخ داد، توزیع درآمد بهبود یافت و بخشی از نابرابری را رفع کرد. در طول این دوره، برنامه‌های بسیار دقیق در سطوح مورد اولویت در کانال‌های تولید و توزیع اقتصادی در نظر گرفته شد و نقش بخش عمومی در انجام فعالیت‌های اقتصادی نیز افزایش یافت (Central Bank of Turkey, 2009).

اما تصویر فوق به سرعت در دهه ۱۹۷۰ تغییر کرد و شکنندگی پنهان مربوط به دهه ۶۰، به شکل وابستگی به واردات انرژی، به صحنه آمد. هنگامی که قیمت نفت به شدت افزایش یافت، آن هم نه تنها یک بار بلکه دوبار، اقتصاد ترکیه در تطبیق با قیمت‌های بالای انرژی شکست خورد. به این ترتیب سیاستگذاران اقتصادی چشم‌انداز میان و بلندمدت خود را از دست داده و بر راه‌حل‌های کوتاه‌مدت متمرکز شدند. در این دوره، ترکیه در دام تورم دورقمی افتاد. شکل‌گیری تنگناهای مربوط به حساب‌های خارجی و کمبود مزمین ارز برای واردات نیازهای اساسی باعث شد فعالیت‌های اقتصادی به سبب کمبود مواد اولیه برای تولید کالاهای اساسی دچار اخلاص گردند. از این روی، استراتژی رشد بر پایه جایگزینی واردات از افزایش بهای نفت آسیب دید و ترکیه نتوانست به این سیاست ادامه دهد. در این دوره، به جای ائتلاف چندحزبی برای اجرای برنامه‌های میان‌مدت و بلندمدت در راستای تحقق ثبات اقتصادی و مالی، درگیری‌ها میان گروه‌های داخلی، هزینه راه‌حل‌های رفع بحران را افزایش داد و ترکیه در سال ۱۹۸۰ با نرخ تورم سه رقمی (۱۱۶٫۶ درصدی) روبرو شد (همان).

در چنین شرایطی بی‌شک ترکیه، نیازمند یک برنامه ساختاری بود تا اقتصاد این کشور بتواند جریان ارز را از طریق تجارت خلق کند و دیگر با بحران تراز پرداختها روبه‌رو نشود. از این روی، برنامه تعدیل اقتصادی در سال ۱۹۸۰، با هدف تغییر مسیر استراتژی جایگزینی واردات به سوی رشد بر پایه صادرات اجرا شد. نتیجه اجرای این برنامه، خود را در نیمه اول دهه ۱۹۸۰، به شکل روندی مثبت در رشد اقتصادی نشان داد. متوسط نرخ رشد در طول آن دوره، بیش از ۵ درصد بود و نرخ رشد در سال ۱۹۸۷ نزدیک به ۱۰ درصد رسید. مشکل اصلی در آن زمان که به درستی هم مورد توجه قرار گرفت، تورم بود. اگر چه تورم تا ۲۷ درصد در سال ۱۹۸۲ کاهش پیدا کرد، اما همچنان پایدار ماند و تا دو دهه بعد هرگز تک رقمی نشد. تداوم تورم منجر به ناکارآمدی بانک‌ها در ارائه خدمات مالی شد، به طوری که در سال ۱۹۸۳، ورشکستگی بانکی در ترکیه اتفاق افتاد (همان).

برنامه اصلاحاتی اجرا شده در دهه ۱۹۸۰، در مورد دستیابی به سطوح بالایی از کیفیت مقررات و نظارت، شکست خورد. مدیریت تغییرات کار دشواری بود و زیرساخت‌های بازارهای مالی ترکیه نیازمند نظارت

بهتری بودند اما در این خصوص، رویکرد سست و سهل انگارانه به اقتصاد بازار، شکل گرفت و منجر به انباشت کاستی‌هایی شد که آثار خود را در دهه بعد آشکار ساخت (Central Bank of Turkey, 2009).

به دیگر سخن، سیاست‌های تعدیل ساختاری در ترکیه بدون آماده‌سازی‌های اولیه و برخورداری این کشور از بسترهای نهادی مورد نیاز، اجرا شد که خود موجب شکل‌گیری مشکلات عدیده‌ای شد. به طوری که از دوره اجرای برنامه تعدیل ساختاری در ترکیه، به‌عنوان دهه از دست رفته از لحاظ ثبات مالی و بانکی یاد می‌شود (همان).

دهه ۱۹۹۰ میلادی را نیز، می‌توان یک دهه از دست رفته دیگر از نظر ثبات بانکی و مالی در ترکیه نامید. در این دهه، بدترین متوسط نرخ رشد در حدود کمتر از ۴ درصد تجربه شد و متوسط نرخ تورم به بالاترین حد خود یعنی ۷۶ درصد رسید. حساب جاری دچار کسری شد و سهم بدهی داخلی به‌طور منظم افزایش یافت. در سال ۱۹۹۴، اقتصاد ترکیه به‌علت تعادل ناپایدار و مزاد اولیه ناکافی برای مقابله با تعادل شکننده کسری خارجی، در دام کسری‌های توامان افتاد. به تاخیر افتادن‌های مداوم برنامه تثبیت اقتصادی باعث شد در ژانویه ۱۹۹۴، لیره ترکیه با کاهش بهای شدیدی روبرو شود و بحران مالی شکل گرفت. در این دوران، نوسانات نرخ رشد بسیار شدید بود. ثبات مالی و اقتصادی به اهدافی تبدیل شده بود که بدون کمک‌های خارجی، غیرقابل دسترس بودند. بر همین اساس، توافقنامه‌هایی با صندوق بین‌المللی پول شکل گرفت اما هیچ‌یک به‌صورت موفقیت‌آمیز اجرا نشد (همان).

مشکلات ساختاری اقتصاد ترکیه که از ۱۹۷۲ روی هم انباشت شده بود به اصلاحاتی نیاز داشت که تورم بالا را کاهش دهد و اقتصاد را در مسیر رشد پایدار، دست‌کم در حد ظرفیت‌های اقتصادی این کشور قرار دهد. با در نظر داشتن این هدف و با توجه به این‌که از بحران بانکی سال ۱۹۹۴، اقتصاد ترکیه به‌طور کلی و بخش بانکی به‌طور ویژه، به تفاهم‌نامه با صندوق بین‌المللی پول تکیه و اعتماد می‌کردند، در سال ۱۹۹۹ تفاهم‌نامه‌ای برای اجرای برنامه تثبیت بر پایه نرخ ارز، با صندوق بین‌المللی پول امضاء شد. اما این برنامه هم در سال ۲۰۰۰ در مورد تقویت ثبات اقتصادی با شکست مواجه شد. همچنین، بحران مالی دیگری در سال ۲۰۰۱ اتفاق افتاد و بخش دیگری از انباشت سرمایه را از بین برد. عملکرد شاخص‌های ثبات مالی در این دوره، در پایین‌ترین سطح خود قرار داشت و تمام شاخص‌ها از جمله کیفیت دارایی، سودآوری و کفایت سرمایه بدتر شدند. سرانجام سال‌های از دست رفته دهه ۹۰، نه تنها با بدترین بحران اقتصادی بلکه با بدترین و پرهزینه‌ترین بحران مالی پایان یافت (همان).

از سال ۲۰۰۲، برنامه تثبیت اقتصادی شامل یک لیست بسیار طولانی از اصلاحات و برنامه‌های تجدید ساختار، از جمله اصلاحات بانکی و مالی؛ ایجاد ثبات سیاسی؛ کاهش نرخ تورم از طریق به‌کارگیری

سیاست‌های پولی منطقی و استقلال بانک مرکزی؛ ارائه بسته اصلاحی فراگیر در سطوح مختلف اجرایی و مالی دولت؛ تاسیس “کمیته سیاست‌های پولی” با هدف تنظیم نرخ بهره؛ ثبات‌سازی در سیستم مالی؛ ایجاد سازوکاری برای ارزیابی‌های مستقل از سیستم مالی؛ شکل‌گیری نهادهای قانونمند در جهت افزایش کارایی بخش خصوصی در ترکیه اجرا شد. در این دوره ترکیه به‌دنبال ساختار کارآمدی از دولت بود (Central Bank of Turkey, 2009).

از نتایج این برنامه می‌توان به کاهش نرخ‌های بهره؛ تقویت ارزش لیر؛ رشدهای اقتصادی بالا و با ثبات (تجربه متوسط رشد بیش از ۶ درصد که بالاترین میزان متوسط این نرخ در میان تمام دهه‌ها بود)؛ افزایش درآمد سرانه و بهبود توزیع درآمد اشاره کرد. همچنین، یکی از مهم‌ترین دستاوردهای اصلی برنامه تثبیت مذکور، کاهش نرخ تورم و تکریمی شدن این نرخ بود که از دهه ۱۹۷۰ بی‌سابقه بود. نوسانات نرخ ارز، نیز برای چند سال کاهش یافت. بخش بانکداری نیز عملکرد خود را بهبود بخشید. سرانجام، با توجه به نتایج حاصل از سیاست تثبیت اقتصادی مذکور، اتحادیه اروپا در سال ۲۰۰۹ عملکرد اقتصادی کشور ترکیه را مناسب ارزیابی کرد (همان).

۳- مناطق آزاد ترکیه

در راستای اجرای سیاست‌های آزادسازی و بر اساس قانون شماره ۳۲۱۸ مورخ ۱۵ ژوئن ۱۹۸۵، ترکیه با هدف توسعه سرمایه‌گذاری و تولید صادرات محور، اقدام به تاسیس مناطق آزاد در خاک خود نمود (WTO, 2016).

مناطق آزاد خارج از قلمرو گمرکی هر کشور فرض می‌شوند و فعالیت‌های آنها، تابع قوانین و تشریفات موجود در اقتصاد داخلی نیست. همچنین، این مناطق از فضای کسب‌وکار منعطف و قوانین نظارتی آسان با هدف افزایش حجم صادرات و تجارت برخوردار هستند (Turkish Ministry of Economy, 2017).

قانون مناطق آزاد ترکیه، هدف از تاسیس و فعالیت این مناطق را افزایش سرمایه‌گذاری و تولید صادرات محور؛ سرعت بخشیدن به ورود تکنولوژی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به ترکیه؛ هدایت فعالیت‌های اقتصادی به سمت صادرات؛ توسعه تجارت بین‌المللی و بهبود عملکرد ترکیه در سطح تجارت جهانی ذکر کرده است (همان).

بر اساس اطلاعات سایت وزارت اقتصاد ترکیه، در حال حاضر ۱۹ منطقه آزاد فعال در این کشور وجود دارد.

جدول ۱- مناطق آزاد ترکیه به تفکیک نام منطقه و تاریخ تاسیس

ردیف	مناطق آزاد	تاریخ تاسیس
۱	MERSIN FREE ZONE مرسین	۱۹۸۵
۲	ANTALYA FREE ZONE آنتالیا	۱۹۸۵
۳	AEGEAN FREE ZONE اژه	۱۹۸۷
۴	ISTANBUL ATATURK AIRPORT FREE ZONE فرودگاه آتاتورک استانبول	۱۹۹۰
۵	TRABZON FREE ZONE ترابزون	۱۹۹۰
۶	ISTANBUL THRACE FREE ZONE تارکیا استانبول	۱۹۹۰
۷	ADANA YUMURTALIK FREE ZONE آدانا - یومورتالیک	۱۹۹۲
۸	ISTANBUL INDUSTRY & TRADE FREE ZONE صنعت و تجارت استانبول	۱۹۹۲
۹	MARDIN FREE ZONE ماردین	۱۹۹۴
۱۰	SAMSUN FREE ZONE سامسون	۱۹۹۵
۱۱	EUROPE FREE ZONE اروپا	۱۹۹۶
۱۲	RIZE FREE ZONE SAMSUN FREE ZONE رایز	۱۹۹۷
۱۳	KAYSERI FREE ZONE کایسری	۱۹۹۷
۱۴	IZMIR FREE ZONE ازمیر	۱۹۹۷
۱۵	GAZIANTEP FREE ZONE گازیانتهپ	۱۹۹۸
۱۶	TUBITAK-MRC FREE ZONE مرکز تحقیقات توبیتاک - مرمره	۱۹۹۹
۱۷	DENIZLI FREE ZONE دنزیل	۲۰۰۰
۱۸	BURSA FREE ZONE بورسا	۲۰۰۰
۱۹	KOCAELI FREE ZONE کوسائلی	۲۰۰۰

Source: Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/> (2017)

۳-۱- روش های تاسیس مناطق آزاد در ترکیه

در ترکیه، شورای وزیران برای تعیین محل و مرزهای مناطق آزاد صاحب اختیار است. این مناطق می توانند بر روی زمین های دولتی و یا خصوصی احداث شوند. علاوه بر این، سرمایه گذاری روی زیرساخت ها ممکن است توسط وزارتخانه های مربوطه انجام گیرد و یا از طریق قرارداد به پیمانکار یا بخش خصوصی واگذار شود (KAVLAK, 2012). بر همین اساس، ایجاد مناطق آزاد در ترکیه بر اساس سه مدل صورت گرفته است:

۱- مدل عمومی - عمومی: در این مدل، منطقه آزاد در زمین های دولتی احداث می گردد و سرمایه گذاری روی زیرساخت ها را نیز بخش عمومی متقبل می شود و اجرای آن توسط نهادی تاسیس شده از سوی دولت، صورت می گیرد. مناطق آزاد مرسین و آنتالیا که از اولین مناطق آزاد راه اندازی شده در ترکیه هستند، منطقه توبیتاک - مرمره و فرودگاه آتاتورک استانبول بر اساس این مدل ایجاد شده اند.

۲- مدل ساخت - بهره‌برداری - واگذاری: در این مدل، مسئولیت‌های ساخت و بهره‌برداری مناطق آزاد روی زمین‌های عمومی، توسط بخش خصوصی انجام می‌شود. مناطقی همچون آدانا - یومورتالیک، اژه، کوسائیل، رایز، سامسون و ترازون از این دست هستند.

۳- مدل ساخت - بهره‌برداری: در این مدل نیز ساخت و بهره‌برداری منطقه آزاد توسط بخش خصوصی صورت می‌پذیرد البته بر خلاف مدل دوم، در مدل سوم مناطق آزاد بر روی زمین‌های متعلق به بخش خصوصی احداث می‌شوند. مناطقی همچون بورسا، دنیزلی، اروپا، گازیانتپ، ازمیر، صنعت و تجارت استانبول، تارکیا استانبول و کایسری، از این دست هستند (KAVLAK, 2012).

۲-۳- ویژگی‌های مناطق آزاد ترکیه

با توجه به موقعیت ژئواستراتژیک ترکیه، مکان‌یابی مناطق آزاد در این کشور، بسیار خوب انجام شده است. اغلب این مناطق، در مجاورت بنادر مهم ترکیه ایجاد شده‌اند و از طریق دریای مدیترانه، دریای اژه و دریای سیاه به بازارهای صادراتی مهم دسترسی دارند (Turkish Ministry of Economy, 2017).

یکی از عوامل مهم در موفقیت مناطق آزاد، تامین زیرساخت‌های مورد نیاز این مناطق می‌باشد. در این خصوص مناطق آزاد ترکیه از زیرساخت‌های بسیار پیشرفته برخوردار هستند و با حداقل بوروکراسی، امکانات خود را در اختیار متقاضیان قرار می‌دهند (همان).

از نظر فعالیت‌های قابل اجرا در این مناطق، می‌توان به تولید، انبار، مونتاژ، تعمیر، تست، بسته‌بندی، تجارت، ذخیره‌سازی، تحقیق و توسعه و فعالیت‌های بانکی و بیمه‌ای و ... اشاره کرد. لازم به اشاره است که در حال حاضر، شرکت‌های فعال در این مناطق در طیف گسترده‌ای از فعالیت‌ها، اعم از سرمایه‌گذاری در فن‌آوری‌های بالا (پیشرفته)، تولیدات چرمی، تجهیزات انبارداری و ذخیره‌سازی مشغول به کار هستند (WTO, 2016). اما مهم‌ترین فعالیت مورد تاکید دولت ترکیه، گسترش تولید صادرات محور است که آن را با ارائه مشوق‌ها و معافیت‌های مالیاتی برجسته، پیگیری می‌کند (Turkish Ministry of Economy, 2017).

از جمله معافیت‌های مالیاتی ارائه شده از سوی مناطق آزاد ترکیه می‌توان به معافیت از مالیات بر درآمد شرکت‌ها برای شرکت‌های تولیدی اشاره نمود. همچنین، حقوق کارکنان شرکت‌هایی که حداقل درصد از صادرات کالاهای تولیدی خود در مناطق آزاد را به روش فوب (F.O.B) انجام می‌دهند، از مالیات بر درآمد معاف می‌باشد (WTO, 2016). هیچ عوارض گمرکی‌ای بر روی محصولات که از کشورهای ثالث به مناطق آزاد ترکیه وارد می‌شوند و یا از این مناطق به آن کشورها صادر می‌گردند، اعمال نمی‌شود. کالاهای تولید شده در چرخه آزاد می‌توانند بدون اعمال عوارض گمرکی به ترکیه و یا کشورهای اتحادیه اروپا صادر

شوند. به منظور تسهیل تجارت خارجی و عرضه مواد خام، شرکت های فعال در این مناطق می توانند کالاها و خدمات مورد نیاز خود را بدون پرداخت مالیات بر ارزش افزوده از ترکیه خریداری نمایند (KAVLAK, 2012).

از دیگر مزایای مناطق آزاد ترکیه می توان به امکان انتقال سود به ترکیه یا کشورهای ثالث، آن هم بدون نیاز به هیچ گونه مجوزی، اشاره نمود (WTO, 2016). همچنین پرداخت ها در این مناطق با ارزش خارجی انجام می شود، این امکان خود باعث به وجود آمدن محیط اقتصادی با ثبات و به دور از نوسانات ارز می گردد (KAVLAK, 2012). مدت اعتبار جواز فعالیت برای کسانی که دفاتر خود را در این مناطق می سازند، ۲۰ سال و برای مستاجران ۱۰ سال است. مجوز فعالیت های تولیدی نیز از قابلیت تمدید بین ۱۵ تا ۳۰ سال برای مستاجران و سرمایه گذاران برخوردار می باشد (همان).

۳-۳- ارزیابی عملکرد مناطق آزاد ترکیه

در این بخش عملکرد مناطق آزاد با توجه به آمارهای ارائه شده توسط وزارت اقتصاد ترکیه و میزان تحقق اهداف اولیه تاسیس این مناطق در ترکیه، مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت.

۳-۳-۱- انواع فعالیت های انجام شده در مناطق آزاد ترکیه

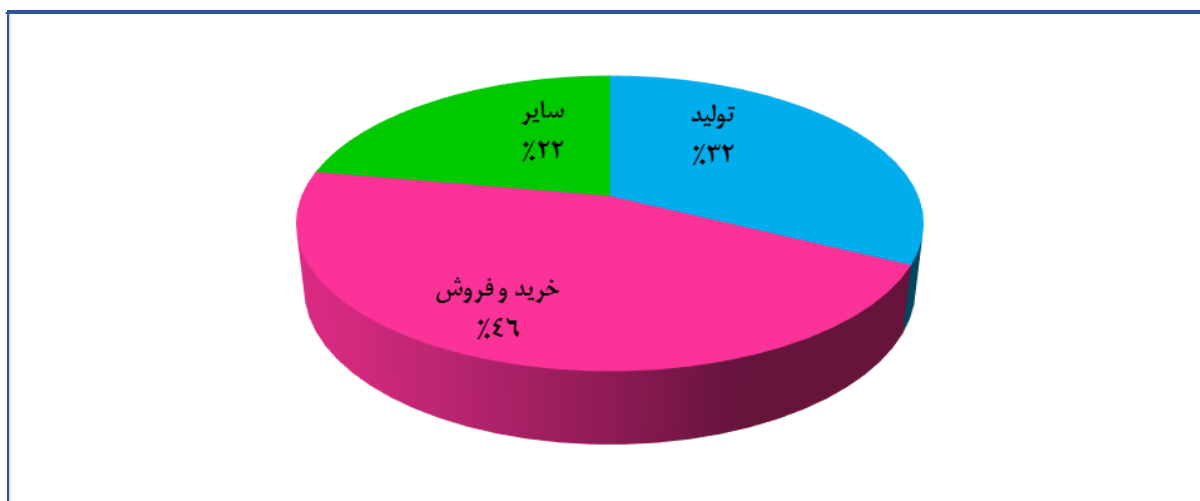
بر اساس آمارهای مربوط به مجوزهای صادر شده برای فعالیت بنگاه های حاضر در مناطق آزاد ترکیه (جدول ۲) در سال ۲۰۱۴، از میان انواع فعالیت های تولیدی، خرید و فروش و سایر، بیشترین سهم، مربوط به فعالیت خرید و فروش (حدود ۴۶ درصد) گزارش شده است و تنها ۳۲ درصد از مجوزها، مختص فعالیت های تولیدی بوده است (Turkish Ministry of Economy, 2017). با توجه به اینکه یکی از اهداف اصلی تاسیس مناطق آزاد در ترکیه افزایش فعالیت های تولیدی صادرات محور بوده است، انتظار می رفت مجوزهای صادر شده در این مناطق برای بنگاه های تولیدی نسبت به سایر بنگاه ها از سهم بیشتری برخوردار باشند.

جدول ۲- مجوزهای صادر شده برای بنگاه ها در مناطق آزاد به تفکیک نوع فعالیت سال ۲۰۱۴

فعالیت ها	ارزش / درصد سهم	بومی	خارجی	کل
تولید	ارزش	۶۷۹	۲۴۹	۹۲۸
	سهم	٪۷۳	٪۲۷	٪۳۲
خرید - فروش	ارزش	۱۰۳۹	۳۰۹	۱۳۴۸
	سهم	٪۷۷	٪۲۳	٪۴۶
سایر	ارزش	۵۱۸	۱۲۰	۶۳۸
	سهم	٪۸۱	٪۱۹	٪۲۲
جمع / کل	ارزش	۲۲۳۶	۶۷۸	۲۹۱۴
	سهم	٪۷۷	٪۲۳	٪۱۰۰

Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

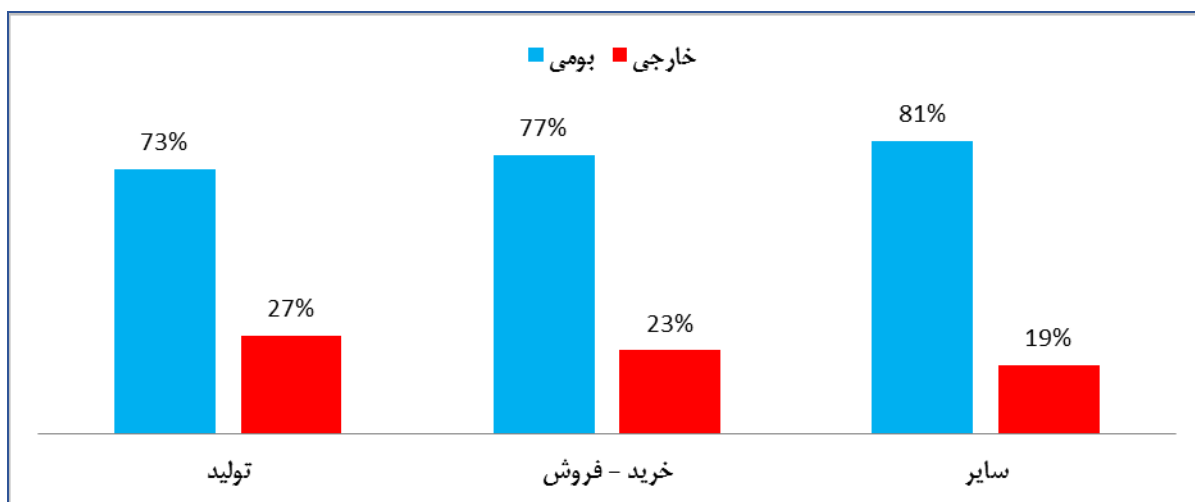
نمودار ۱- سهم فعالیت های مختلف از مجوزهای صادر شده برای بنگاه ها در مناطق آزاد ترکیه در سال ۲۰۱۴ (درصد)

Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

همچنین، سهم بنگاه ها از مجوزهای صادر شده برای فعالیت در مناطق آزاد ترکیه به تفکیک بومی یا خارجی بودن بنگاه، در نمودار شماره (۲) نمایش داده شده است. لازم به ذکر است که تنها ۲۷ درصد از بنگاه هایی که در مناطق آزاد ترکیه به فعالیت تولیدی می پردازند، خارجی هستند که از آنچه انتظار می رفت همچنان فاصله دارد.

نمودار ۲- توزیع مجوزهای فعالیت در مناطق آزاد ترکیه بر اساس نوع فعالیت در سال ۲۰۱۴ (درصد)

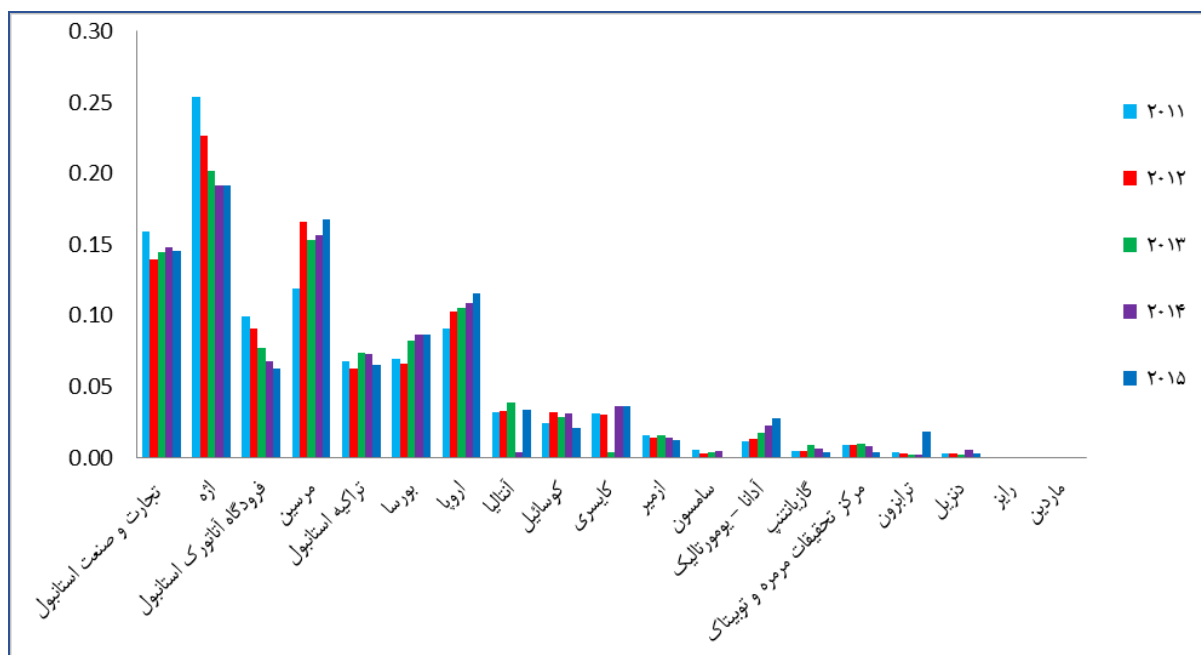
Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

۳-۳-۲- عملکرد مناطق آزاد ترکیه در خصوص حجم تجارت

تصویری کلی از عملکرد مناطق آزاد ترکیه در خصوص حجم تجارت کل به تفکیک هر منطقه، طی سال های ۲۰۱۱-۲۰۱۵ در نمودار شماره (۳) به نمایش درآمده است. همان طور که مشخص است منطقه آزاد اژه، در

میان سایر مناطق، دارای بیشترین میزان تجارت بوده است. این مساله، به دلیل مکان یابی مناسب منطقه آزاد اژه است.

نمودار ۳- حجم تجارت سالانه مناطق آزاد ترکیه ۲۰۱۱-۲۰۱۵ (درصد)

Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

۳-۲-۱- عملکرد مناطق آزاد ترکیه در خصوص حجم تجارت به تفکیک بخش های اقتصادی

بررسی آمارهای حجم تجارت کل، واردات و صادرات در مناطق آزاد ترکیه به تفکیک بخش های اقتصادی حاکی از آن است که در سال ۲۰۱۵، بخش صنعت دارای بیشترین حجم تجارت کل (۸۹ درصد)، بیشترین حجم واردات (۸۹ درصد) و بیشترین حجم صادرات (۹۰ درصد) در مناطق مورد نظر بوده است.

جدول ۳- حجم تجارت در مناطق آزاد ترکیه به تفکیک بخش های اقتصادی در سال ۲۰۱۵ (۱۰۰۰ دلار)

بخش	واردات		صادرات		کل
	ارزش	سهم	ارزش	سهم	
۱.کشاورزی	ارزش	۹۱۵,۹۳۵	ارزش	۱,۱۶۶,۷۳۷	۲,۰۸۲,۶۷۲
	سهم	۱۰٪	سهم	۱۰٪	۱۰٪
الف.سبزیجات	ارزش	۸۸۶,۲۹۹	ارزش	۱۱۴,۴۵۸	۲,۰۳۰,۸۵۷
	سهم	۱۰٪	سهم	۱۰٪	۱۰٪
ب.محصولات دامی	ارزش	۱۷۱,۴۹	ارزش	۸۶,۳۶	۲۵,۷۸۵
	سهم	۰٪	سهم	۰٪	۰٪
ج.محصولات دریایی	ارزش	۱۴,۸۵	ارزش	۲۱,۸۲	۳,۶۶۷
	سهم	۰٪	سهم	۰٪	۰٪
د.محصولات جنگلی	ارزش	۱۱,۰۰۳	ارزش	۱۱۳,۶۱	۲۲,۳۶۴
	سهم	۰٪	سهم	۰٪	۰٪
۲. سنگ و معدن	ارزش	۴۳۲,۴۶	ارزش	۱۵۸,۷۳	۵۹,۱۱۹
	سهم	۰٪	سهم	۰٪	۰٪

کل	صادرات		واردات		بخش
	ارزش	سهم	ارزش	سهم	
۱۸,۱۱۸,۸۷۰	۱۰,۳۲۳,۰۲۴	۹۰٪	۷,۷۹۵,۸۴۶	۸۹٪	۳.صنعت
۸۹٪	۹۰٪	سهم	سهم		
۱,۱۱۸,۳۹۳	۵۹۹,۶۰۸	۵٪	۵۱۸,۷۸۵	۶٪	الف.محصولات کشاورزی فراوری شده
۶٪	۵٪	سهم	سهم		
۲۹۱,۳۸۸	۱۴۰,۷۲۸	۱٪	۱۵۰,۶۶۰	۲٪	ب.فراورده های نفتی
۱٪	۱٪	سهم	سهم		
۱۶,۷۰۹,۰۹۰	۹۵۸,۲۶۸۹	۸۳٪	۷۱۲,۴۴۰۱	۸۱٪	ج.محصولات صنعتی
۸۳٪	۸۳٪	سهم	سهم		
۲۰,۲۶۰,۶۶۱	۱۱۵۰,۵۶۳۴	۱۰۰٪	۸۷۵۵,۰۲۷	۱۰۰٪	کل
۱۰۰٪	۱۰۰٪	سهم	سهم		

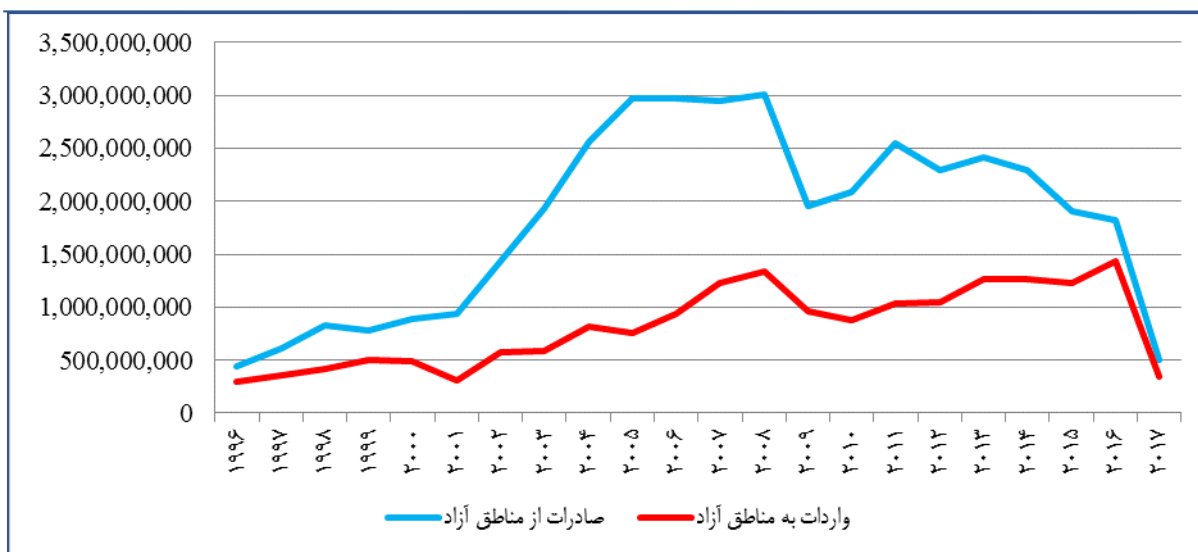
Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

همچنین در بخش صنعت، زیربخش محصولات صنعتی دارای بیشترین حجم تجارت (۸۲درصد)، بیشترین سهم از واردات (۸۱درصد) و بیشترین حجم صادرات (۸۳درصد) نسبت به زیربخش های فراورده های نفتی و محصولات کشاورزی فراوری شده بوده است.

۳-۲-۲- عملکرد مناطق آزاد ترکیه در خصوص صادرات و واردات در دوره زمانی ۱۹۹۶-۲۰۱۷

آمارهای ارائه شده از سوی مرکز آمار ترکیه، در خصوص ارزش کل صادرات و واردات انجام شده در مناطق آزاد این کشور، حاکی از این است که در دوره زمانی ۱۹۹۶-۲۰۱۷، بیش از ۶۹درصد از حجم تجارت در مناطق آزاد مربوط به صادرات از این مناطق بوده است. سهم واردات به این مناطق در حدود ۳۱درصد برآورد شده است (نمودار شماره ۴).

نمودار ۴- روند تغییرات حجم واردات و صادرات مربوط به مناطق آزاد ترکیه در دوره زمانی ۱۹۹۶-۲۰۱۷ (دلار)

Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

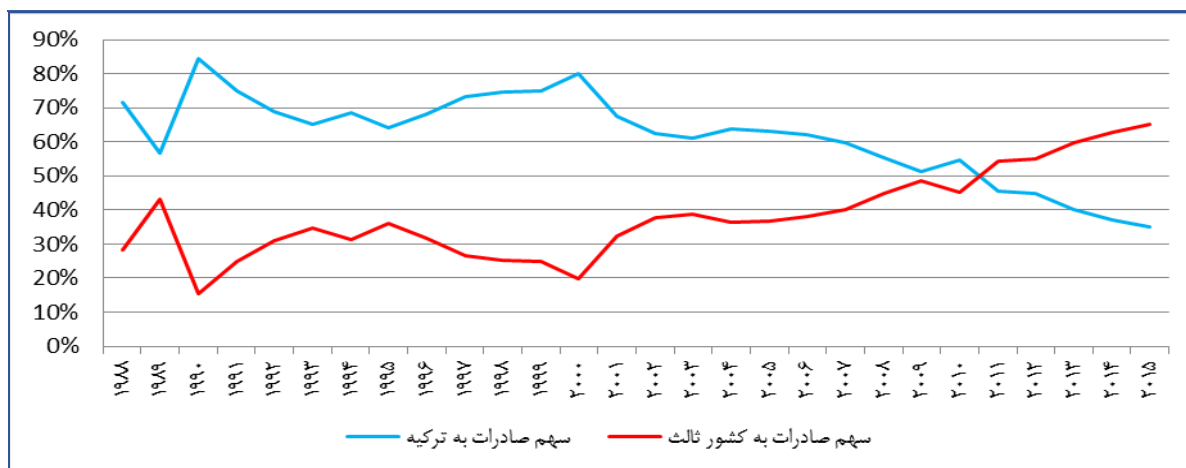
صادرات در این مناطق در سال ۲۰۰۸ به بالاترین میزان خود رسیده است. در فاصله زمانی سال های ۲۰۱۷-۲۰۱۳ نیز روند صادرات به صورت کاهشی تغییر کرده است. با توجه به عدم ثبات صادرات از مناطق آزاد ترکیه شاید نتوان به راحتی گفت ترکیه به سبب صادرات از مناطق آزاد، به یک منبع قابل اطمینان ارزی دست پیدا کرده است.

۳-۲-۳-۳- مبدا واردات و مقصد صادرات در مناطق آزاد ترکیه

بررسی آمارهای مرکز آمار ترکیه در بازه زمانی ۲۰۱۵-۱۹۸۸، در خصوص مقصد کالاهای خارج شده از مناطق آزاد ترکیه (صادرات از این مناطق) حاکی از این است که تا قبل از سال ۲۰۱۰، همواره میزان صادرات از مناطق آزاد به بازارهای داخلی ترکیه بیش از صادرات از این مناطق به کشورهای ثالث بوده است در واقع، تا آن دوره زمانی، بازارهای داخلی ترکیه، به مقصد اصلی کالاهای موجود در مناطق آزاد تبدیل شده بودند؛ به طوری که در طی سال های ۱۹۸۸ تا ۲۰۱۰، سهم بازارهای داخلی ترکیه از کالاهای خارج شده از مناطق آزاد به ۶۲ درصد رسید و تنها ۳۸ درصد از فروش، مربوط به کشورهای خارجی بود. حجم بالای فروش در مناطق آزاد به بازارهای داخلی ترکیه می تواند با هدف اولیه ایجاد مناطق آزاد که "تامین ارزان و مستمر عرضه مواد اولیه به اقتصاد داخلی" بود، توضیح داده شود. این هدف در دوره زمانی ۲۰۰۸-۱۹۸۵ معتبر بود و در سال ۲۰۰۸ از قانون مناطق آزاد حذف شد. با این حال شرکت های موجود همچنان بر اساس این هدف فروش خود به داخل ترکیه را ادامه می دهند (KAVLAK, 2012).

اما در نهایت، بعد از اواسط سال ۲۰۱۰، میزان صادرات از مناطق آزاد به کشورهای ثالث (۵۹ درصد) بر میزان صادرات از این مناطق به بازارهای داخلی ترکیه (۴۱ درصد)، پیشی گرفت. بدین ترتیب می توان گفت از سال ۲۰۱۱ به بعد مناطق آزاد ترکیه در مسیر مناسبی برای دستیابی به هدف توسعه صادرات خود قرار گرفتند.

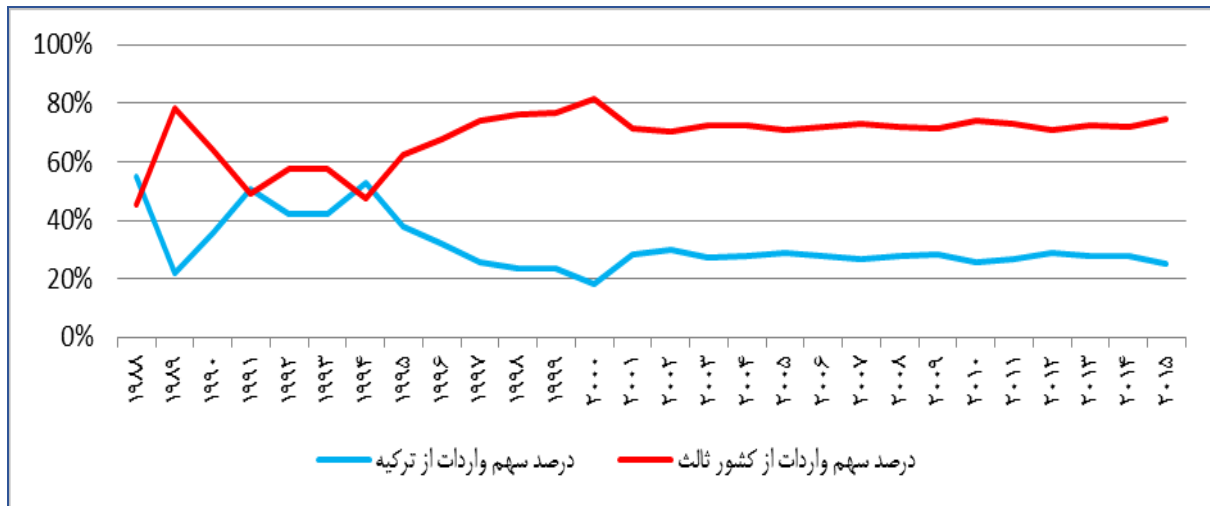
نمودار ۵- صادرات از مناطق آزاد ترکیه به بازارهای داخلی این کشور و کشورهای ثالث در دوره زمانی ۱۹۸۸-۲۰۱۵ (درصد)

Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

در خصوص مبدا کالاهای وارد شده به مناطق آزاد کشور ترکیه، با توجه به نمودار شماره (۶) می توان گفت تا قبل از سال ۱۹۹۵ اغلب و بعد از سال ۱۹۹۵ همواره واردات از کشورهای ثالث به خاک مناطق آزاد ترکیه حجم بیشتری نسبت به واردات از بازارهای داخلی ترکیه به این مناطق داشته است. به طوری که در دوره زمانی ۲۰۱۵-۱۹۹۵، ۷۲ درصد از کالاهای وارد شده به مناطق آزاد ترکیه، کشورهای ثالث گزارش شده است.

نمودار ۶- واردات به مناطق آزاد ترکیه از کشورهای ثالث و بازارهای داخلی ترکیه در دوره زمانی ۱۹۸۸-۲۰۱۵ (درصد)

Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

در نگاهی دیگر به آمارهای مربوط به ورود و خروج کالا در مناطق آزاد ترکیه به صورت خاص در دوره زمانی ۲۰۱۱-۲۰۱۵ (جدول شماره ۴)، می توان به طور خلاصه گفت:

اولاً: روند صادرات کالا از مناطق آزاد ترکیه به کشورهای ثالث صعودی بوده است و روند صادرات کالا از مناطق آزاد به بازارهای داخلی ترکیه نزولی شده است (نمودار ۷).
ثانیاً: میزان کالاهای وارد شده به مناطق آزاد از کشورهای ثالث به صورت صعودی و مقدار کالاهای وارد شده از بازارهای داخلی ترکیه به مناطق آزاد به صورت نزولی تغییر کرده است (نمودار ۷).

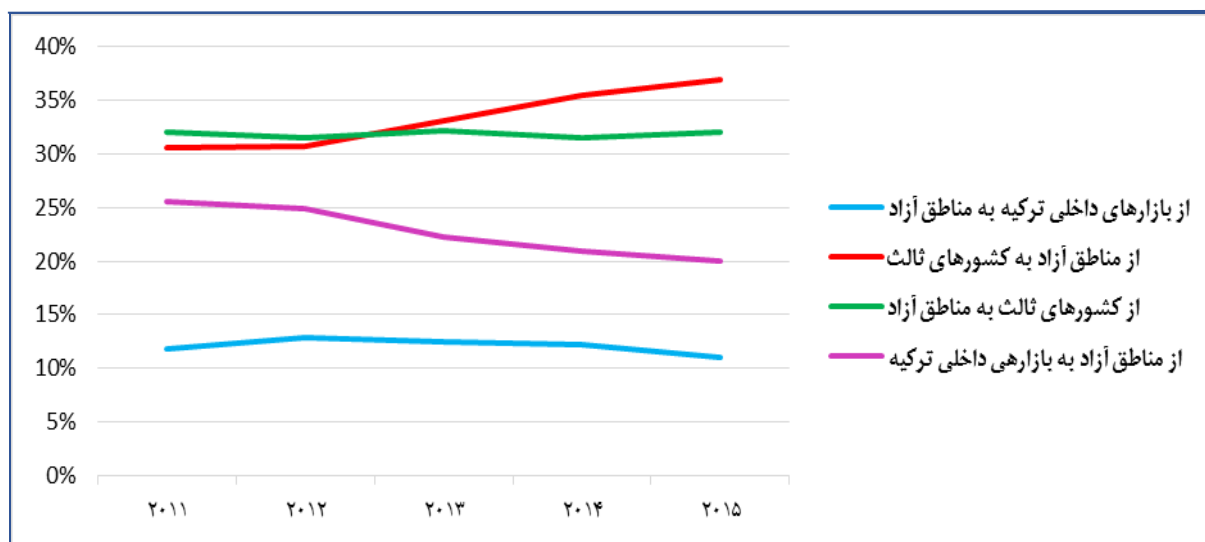
بنابراین با توجه به روند تغییرات صادرات و واردات در مناطق آزاد طی سال های اخیر می توان گفت مناطق آزاد ترکیه بنا بر اهداف خود در راستای بهبود تجارت با کشورهای ثالث، قدم های مهمی برداشته اند و در حال حاضر بازارهای داخلی ترکیه مقصد اصلی و اول کالاهای موجود در این مناطق آزاد نیستند.

جدول ۴- روند تغییرات در واردات و صادرات مناطق آزاد ترکیه به تفکیک مبدا و مقصد کالاها در دوره زمانی ۲۰۱۱-۲۰۱۵ (۱۰۰۰ دلار)

۲۰۱۵	۲۰۱۴	۲۰۱۳	۲۰۱۲	۲۰۱۱		
۲۲,۵۲۹,۵	۲,۷۳۲,۵۲۶	۲,۸۸۶,۹۲۹	۲,۹۷۱,۳۹۳	۲,۶۶۸,۱۸۰	واردات به مناطق آزاد ترکیه از بازارهای داخلی ترکیه	ارزش
%۱۱	%۱۲	%۱۲	%۱۳	%۱۲		سهم
۷۴۹۳۶۷۵	۷,۹۵۲,۸۷۱	۷,۷۰۱,۳۹۴	۷,۰۷۰,۶۴۳	۶,۹۲۴,۴۵۰	صادرات از مناطق آزاد به کشورهای ثالث	ارزش
%۳۷	%۳۵	%۳۳	%۳۱	%۳۱		سهم
۶۵۴۹۷۳۲	۷,۰۵۸,۶۰۳	۷,۴۹۰,۱۰۰	۷,۲۵۷,۵۴۳	۷,۲۵۲,۸۰۲	واردات به مناطق آزاد از کشورهای ثالث	ارزش
%۳۲	%۳۱	%۳۲	%۳۱	%۳۲		سهم
۴,۱۱۹,۶۰	۴,۶۸۳,۲۴۲	۵,۱۶۱,۹۷۴	۵,۷۵۳,۵۵۶	۵,۸۰۰,۷۴۳	صادرات از مناطق آزاد به بازارهای داخلی ترکیه	ارزش
%۲۰	%۲۱	%۲۲	%۲۵	%۲۶		سهم
۲۰,۲۶۰,۶۶۱	۲۲,۴۳۲,۲۴۲	۲۳,۲۴۰,۳۹۷	۲۳,۰۵۳,۱۳۵	۲۲,۶۴۶,۱۷۵	جمع	ارزش
۱۰۰	%۱۰۰	%۱۰۰	%۱۰۰	%۱۰۰		سهم

Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

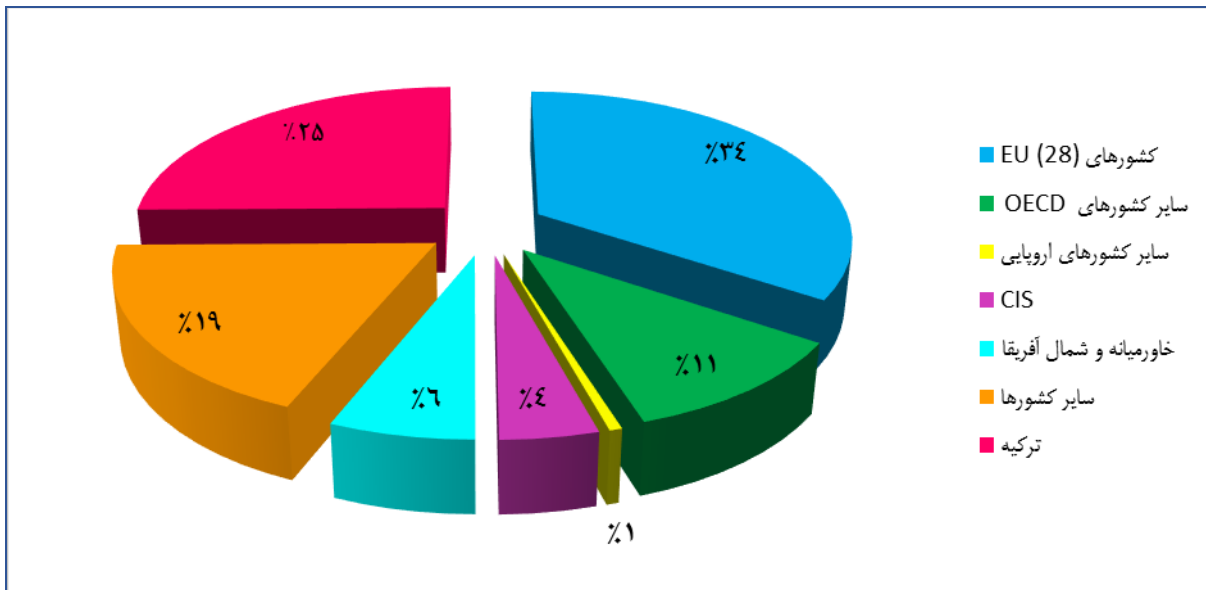
نمودار ۷- روند تغییرات در واردات و صادرات مناطق آزاد ترکیه به تفکیک مبدا و مقصد کالاها ۲۰۱۱-۲۰۱۵ (۱۰۰۰ دلار)

Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

با تمرکز بر جریان واردات کالا به مناطق آزاد ترکیه در سال ۲۰۱۵، مشخص می‌شود بیشترین حجم واردات (۳۴ درصد) به مناطق مذکور از سوی کشورهای EU صورت گرفته است (نمودار شماره ۸).

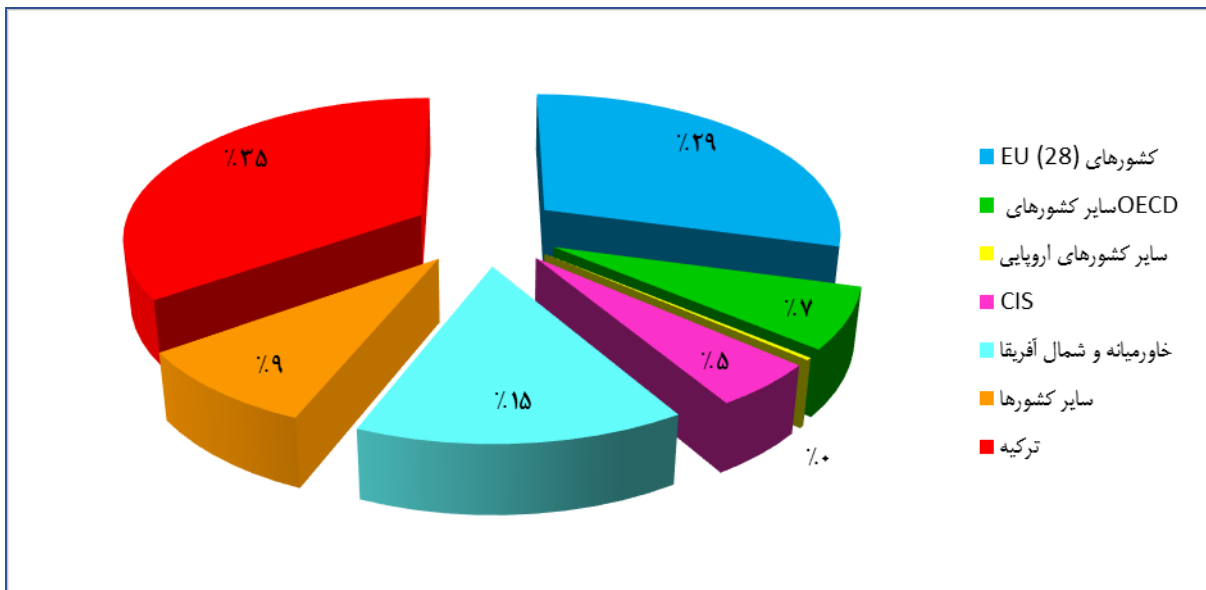
نمودار ۸- جریان ورود کالا به مناطق آزاد ترکیه به تفکیک سهم کشورها در سال ۲۰۱۵ (درصد)

Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

همچنین، چنانچه نمودار شماره ۹، نمایش می‌دهد، مقصد ۳۵ درصد از کالاهای صادر شده از مناطق آزاد ترکیه در سال ۲۰۱۵، بازارهای داخلی ترکیه بوده است.

نمودار ۹- جریان خروج کالا (صادرات) از مناطق آزاد ترکیه به تفکیک سهم کشورهای مقصد- سال ۲۰۱۵ (درصد)

Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

۳-۳-۳- عملکرد مناطق آزاد ترکیه در خصوص ایجاد اشتغال

اگر چه خلق اشتغال از اهداف اصلی تاسیس مناطق آزاد در ترکیه نبوده است، با این حال این مناطق از ظرفیت افزایش فرصت‌های شغلی برخوردارند و قادر هستند از طریق جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و ترویج فعالیت‌های تولیدی، فرصت‌های شغلی جدیدی خلق نمایند.

بنابر گزارش وزارت اقتصاد ترکیه، تعداد پرسنل استخدام شده در مناطق آزاد این کشور، در سال ۲۰۱۰، ۴۴،۶۵۸ نفر بوده است. این عدد در سال ۲۰۱۵ به ۶۲،۳۳۴ نفر رسیده است. در واقع طی ۵ سال، تعداد افراد استخدام شده در این مناطق، ۱،۴ برابر شده و روند ایجاد اشتغال در مناطق مذکور در این بازه زمانی صعودی بوده است (ÇETİNKAYA, BEKTAŞ, 2016).

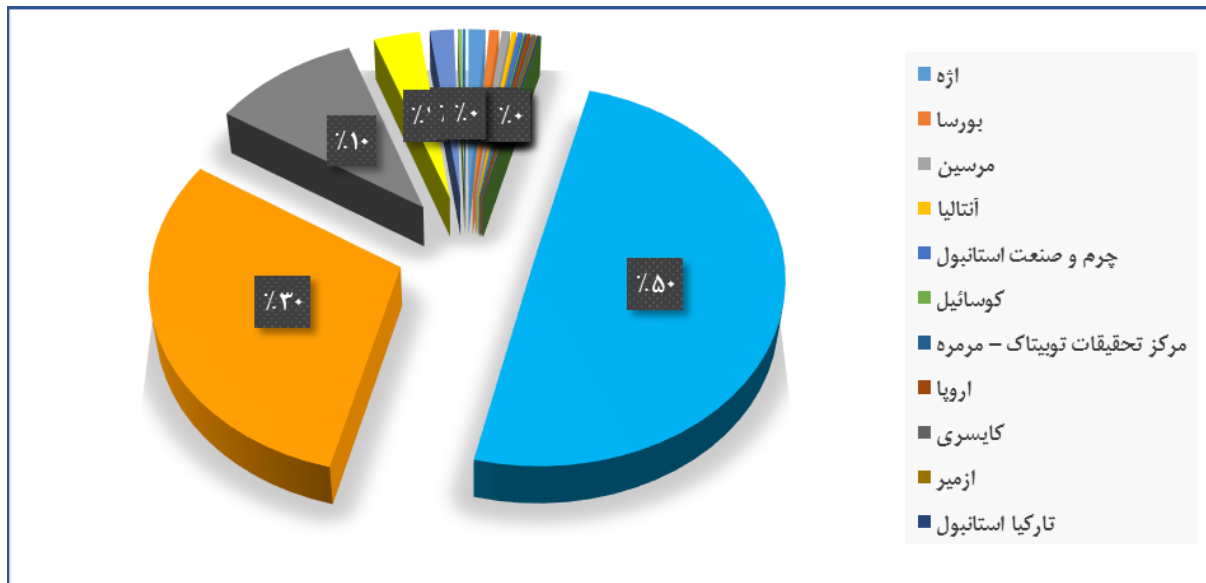
جدول ۵- وضعیت اشتغال و درصد تغییرات آن در مناطق آزاد ترکیه در دوره زمانی ۲۰۱۴ - ۲۰۱۵

رتبه	مناطق	سال ۲۰۱۴				سال ۲۰۱۵				% تغییرات
		کارگران	کارکنان دفتری	سایر	کل	کارگران	کارکنان دفتری	سایر	کل	
۱	اژه	٪۲۷	٪۲۹	٪۲۹	٪۲۸	٪۲۸	٪۳۳	٪۲۸	۲،۶۱	
۲	بورسا	٪۱۶	٪۱۰	٪۶	٪۱۵	٪۱۸	٪۱	٪۱۶	۹،۱۱	
۳	مرسین	٪۱۵	٪۱۰	٪۴۴	٪۱۵	٪۱۴	٪۹	٪۱۴	-۵،۹۵	
۴	آنتالیا	٪۷	٪۸	٪۰	٪۷	٪۸	٪۰	٪۸	۵،۶۱	
۵	چرم و صنعت استانبول	٪۶	٪۱۲	٪۰	٪۷	٪۸	٪۰	٪۸	۱۷،۹۵	
۶	کوسائیل	٪۲	٪۱	٪۵	٪۲	٪۲	٪۱	٪۲	-۱۲،۳۷	
۷	مرکز تحقیقات توییتاک- مرمه	٪۲	٪۴	٪۱	٪۲	٪۲	٪۴	٪۲	-۱،۶۹	
۸	اروپا	٪۶	٪۵	٪۰	٪۵	٪۶	٪۶	٪۶	۱۲،۷۶	
۹	کایسری	٪۶	٪۳	٪۵	٪۶	٪۷	٪۴	٪۶	۸،۹۰	
۱۰	ازمیر	٪۲	٪۳	٪۴	٪۳	٪۲	٪۳	٪۲	-۱۶،۸۵	
۱۱	تارکیا استانبول	٪۳	٪۵	٪۱	٪۳	٪۳	٪۵	٪۳	-۷،۳۳	
۱۲	فرودگاه آتاتورک استانبول	٪۱	٪۷	٪۵	٪۲	٪۱	٪۶	٪۲	-۴،۸۲	
۱۳	آدانا	٪۴	٪۱	٪۰	٪۳	٪۱	٪۱	٪۱	-۶۱،۳۲	
۱۴	سامسون	٪۱	٪۱	٪۰	٪۱	٪۱	٪۱	٪۱	۹،۷۳	
۱۵	گازیانتپ	٪۰	٪۱	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	-۱،۲۹	
۱۶	ترابزون	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	۲،۱۳	
۱۷	دنزیل	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	-۲۴،۲۴	
۱۸	ماردین	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	۰،۰۰	
۱۹	ریزه	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	٪۰	۵۰،۰۰	
	کل	٪۱۰۰	٪۱۰۰	٪۱۰۰	٪۱۰۰	٪۱۰۰	٪۱۰۰	٪۱۰۰	۱،۱۹	

Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

سهم هر یک از مناطق آزاد ترکیه از ایجاد اشتغال در سال ۲۰۱۵ در نمودار شماره (۱۰) نشان داده شده است. همانطور که مشاهده می‌شود نیمی از اشتغال خلق شده در این مناطق مربوط به منطقه آزاد اژه است و مناطق بورسا و مرسین به ترتیب با ۳۰ و ۱۰ درصد سهم، در جایگاه بعدی قرار دارند.

نمودار ۱۰- سهم اشتغال ایجاد شده در مناطق آزاد ترکیه به تفکیک مناطق در سال ۲۰۱۵ (درصد)

Source: <http://www.ekonomi.gov.tr/>

۳-۳-۴- عملکرد مناطق آزاد ترکیه در خصوص جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی

جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI)، یکی از اهداف اولیه‌ی ایجاد مناطق آزاد در ترکیه به شمار می‌آید. به‌طور مشخص هدف از جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در مناطق آزاد ترکیه، افزایش رقابت‌پذیری بنگاه‌های داخلی حاضر در این مناطق آن هم از طریق همکاری با بنگاه‌های خارجی و دستیابی به فن‌آوری‌های سطح بالا و دانش تجربی، تعریف شده است (Kavalak, 2012).

مناطق آزاد ترکیه، به‌دلیل وجود تسهیلات زیربنایی قوی و معافیت‌های مختلف قانونی از جذابیت فراوانی برای سرمایه‌گذاران و تجار خارجی برخوردار هستند. از جمله مزایای مناطق آزاد ترکیه، برای سرمایه‌گذاران خارجی، برقراری اصل برابری میان آنها و شرکت‌های بومی است. به بیان دیگر، فعالیت در تمام مواردی که شرکت‌های ترکیه‌ای مجاز به ورود به آنها هستند، برای سرمایه‌گذاران خارجی نیز آزاد است. همچنین، در برخورداری از مزایا، مشوق‌ها و معافیت‌ها در این مناطق بین شرکت‌های داخلی و خارجی هیچ تمایزی وجود ندارد (Turkish Ministry of Economy, 2017).

در برخی از مناطق آزاد ترکیه، سرمایه‌گذار می‌تواند اقدام به خریداری زمین نماید و سند مالکیت دریافت کند. این موضوع، خود فرصتی برای سرمایه‌گذاران ایجاد می‌کند که حق فروش و یا اجاره ملک خود را به‌دست آورند. همچنین، با استفاده از این فرصت، افراد سرمایه‌گذاری سودآور و قابل اعتمادی را انجام می‌دهند. مناطقی همچون بورسا، دنیزلی، اروپا، گازان‌تنپ، تارکیا استانبول از این دست مناطق هستند (KAVLAK, 2012).

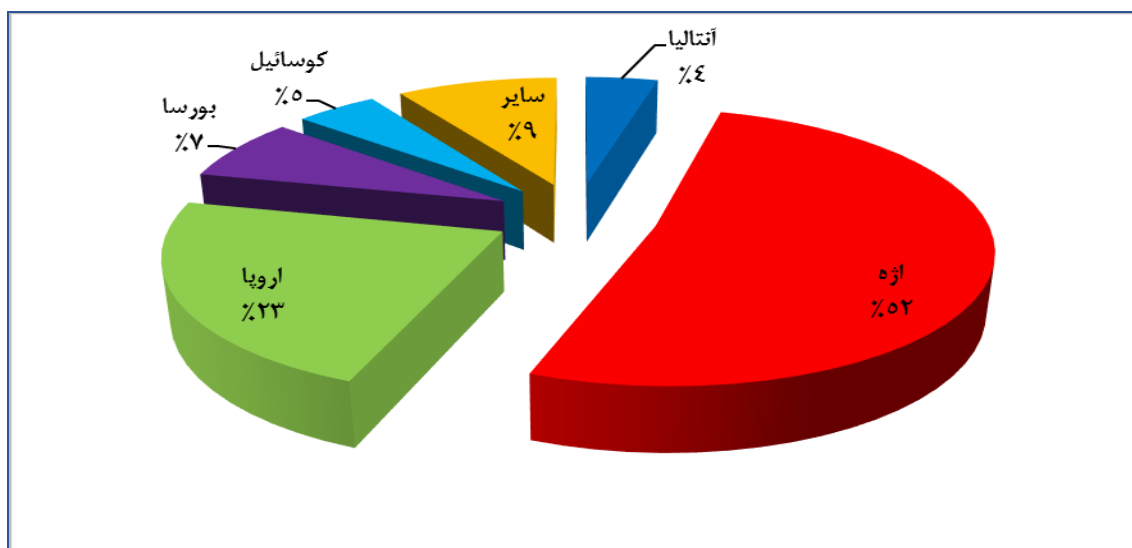
نکته مهمی که لازم است در خصوص موفقیت در جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به آن توجه شود این است که باید در نظر داشت با وجود تمام جذابیت‌هایی که مناطق آزاد می‌توانند برای سرمایه‌گذاران خارجی (چه به لحاظ مکانیابی مناسب و امکان مناسب دسترسی به بازارهای جهانی و چه به لحاظ مزایا و مشوق‌های موجود) داشته باشند، پیش‌شرط ضروری برای جذب این سرمایه‌گذاری‌ها در هر کشوری، وجود فضای سیاسی و اقتصادی باثبات و شفاف در کنار چارچوب قانونی مناسب است (World Finance, 2014).

آمارها حاکی از این است که با وجود تمام مزایا و جذابیت‌هایی که مناطق آزاد ترکیه برای سرمایه‌گذاران خارجی داشته و دارند، مجموع سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در این مناطق در دوره زمانی ۲۰۱۱-۱۹۸۸، تنها ۱,۳ میلیارد دلار بوده شده است. با توجه به نکاتی که در بخش اول گزارش حاضر در خصوص روند تحولات اقتصادی در ترکیه گفته شد می‌توان گفت این نتیجه چندان دور از انتظار نبوده است.

در سال ۲۰۱۱، در حالی که تقریباً ۳۰ هزار شرکت با سرمایه‌گذاری خارجی در کشور ترکیه آغاز به فعالیت نمودند، از این تعداد، تنها در حدود ۵۰۰ شرکت در مناطق آزاد فعال بودند، سهم مشارکت شرکت‌های خارجی در مناطق آزاد در حدود ۲ درصد گزارش شده است. همچنین، هنگامی که در سال ۲۰۱۱، ترکیه ۱۵,۸ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری خارجی جذب کرد، سهم مناطق آزاد از این مقدار تنها ۱,۱ درصد (۱۸۱ میلیون دلار) بود (KAVLAK, 2012).

همان‌طور که در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است، در بین مناطق آزاد ترکیه، منطقه آزاد اژه به دلیل مکان‌یابی بسیار مناسب آن، دارای بیشترین سهم از FDI ۵۲ درصد در میان سایر مناطق آزاد این کشور بوده است (همان).

نمودار ۱۱_ سهم هر منطقه آزاد ترکیه از کل جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به این مناطق در سال ۲۰۱۲ (درصد)

Source: KAVLAK, 2012

دهه ۸۰ میلادی، آغاز عصر جدیدی در اقتصاد جهانی بود که در آن، آزادسازی به عنوان مهم ترین و ضروری ترین اصلاحات اقتصادی، در سیاستگذاری و برنامه ریزیهای بسیاری از کشورها قرار گرفت. در همین ارتباط ترکیه بر اساس قطعنامه ۲۴ ژانویه سال ۱۹۸۰، سیستم تجاری خود را آزاد کرد و سیاستهای تجاری صادرات محور را در دستور کار خود قرار داد. از آنجا که ترکیه از بسترهای نهادی لازم برای اجرای سیاستهای تعدیل ساختاری برخوردار نبود، به موجب تجربه آزادسازی اقتصادی با افت و خیزهای مکرر در ثبات اقتصادی و مالی، کسری تراز پرداختها و نرخ تورم مواجه شد (Central Bank of Turkey, 2009).

یکی از ابزارهای سیاستی مربوط به آزادسازی در ترکیه، تاسیس مناطق آزاد در این کشور بوده است که قانون مربوط به آن در سال ۱۹۸۵، با اهدافی از قبیل افزایش سرمایه گذاری و تولید صادرات محور؛ سرعت بخشیدن به ورود تکنولوژی و سرمایه گذاری مستقیم خارجی به ترکیه؛ هدایت فعالیت های اقتصادی به سمت صادرات؛ توسعه تجارت بین المللی و بهبود عملکرد ترکیه در سطح تجارت جهانی تصویب شد. اما همان طور که قبلا اشاره شد از آنجا که اقتصاد ترکیه آمادگی لازم برای اجرای سیاست های جدید را نداشت، مناطق آزاد در این کشور هنوز تا دستیابی به تمام اهداف ترسیم شده، نیازمند تلاش بیشتری هستند. نتایج به دست آمده از ارزیابی عملکرد مناطق مذکور به شرح ذیل می باشد:

شرکت های خارجی از سهم پائینی در خصوص مشارکت در این مناطق برخوردار می باشند و این شرکت ها اغلب در فعالیت خرید و فروش فعال هستند تا تولید که از اهداف مهم تاسیس مناطق آزاد در ترکیه بوده است.

در خصوص ترکیب تجارت، همواره میزان صادرات نسبت به واردات در این مناطق بیشتر بوده است. اما از آنجا که حجم صادرات در بیشتر سال ها، به صورت صعودی یا نزولی در نوسان بوده است، نمی توان به راحتی گفت که این مناطق توانسته اند به یک منبع قابل اطمینان برای افزایش جریان ارز خارجی تبدیل شوند.

تا قبل از سال ۲۰۱۰، بازارهای داخلی ترکیه، به مقصد اصلی صادرات مناطق آزاد تبدیل شده بودند (۶۲ درصد)؛ اما بعد از اواسط همین سال، میزان صادرات از مناطق آزاد به کشورهای ثالث (۵۹ درصد) بر میزان صادرات از این مناطق به بازارهای داخلی ترکیه (۴۱ درصد)، پیشی گرفت. بنابراین، از سال ۲۰۱۱ به بعد مناطق آزاد ترکیه در مسیر مناسبی برای دستیابی به هدف توسعه صادرات قرار گرفته اند.

با وجود اینکه ایجاد اشتغال از اهداف اصلی تاسیس مناطق آزاد در ترکیه نبوده است، با این حال روند ایجاد اشتغال در این مناطق همواره صعودی بوده است (Turkish Ministry of Economy, 2017).

1. Turkish Ministry of Economy (2017):
http://www.economy.gov.tr/portal/faces/home/free-zones/gen-outlook?_afzLoop=4353996699657749&_afzWindowMode=0&_afzWindowId=null#!%40%40%3F_afzWindowId%3Dnull%26_afzLoop%3D4353996699657749%26_afzWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D10074ozvz5_129
2. WTO (2016), Trade policy review - Turkey:
https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s331_e.pdf
3. World Finance (2014):
<https://www.worldfinance.com/strategy/turkeys-foreign-direct-investment-market>
4. Çetinka ya,O. Bektas,N(2016), Serbest Bolgeler ve ekonomik İşlevleri Yonuyle degerlendirilmesi, U.U. International Journal of Social Inquiry / U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt / Volume 7 Sayı / Issue 2 2014 ss./pp. 53-70.
5. Kavlak, Me, 2012, Economic Impacts of Free zones in Turkey, A Thesis Submitted to the graduate school of social sciences of middle east technical university.
6. Central Bank of Turkey (2009), the Economic and Financial Stability in Turkey: A Historical Perspective.
7. WTO, Trade policy review – Turkey (1998):
https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/tp83_e.htm
8. Onis, Z (1992), Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey: The Limits of State Autonomy, Comparative International Development, summer 1992, Vol. 27, No. 2, 3-23